

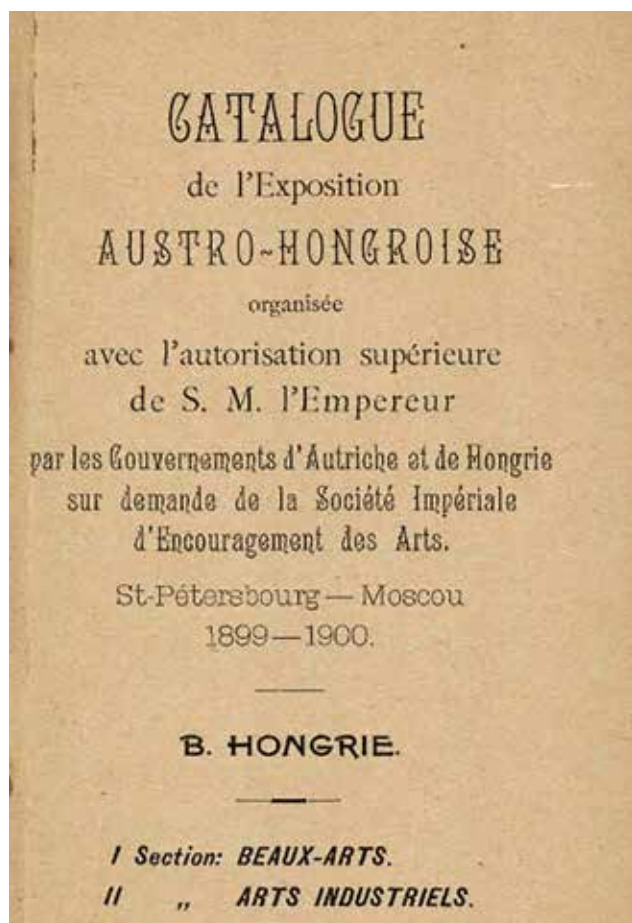
Tatlintól Zsennyéig

A 20. SZÁZADI OROSZ–MAGYAR TERMÉKTERVEZÉSI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

I. Az előzmények szűk krónikája

1954-ben a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettesének, Pogány Ö. Gábornak a szerkesztésében és a Magyar–Szovjet Társaság Képzőművészeti Szakosztályának a kiadásában jelent meg *A magyar*

és az orosz iparművészet történeti kapcsolatairól szóló tanulmánygyűjtemény.¹ Az Iparművészeti Múzeumban dolgozó és az éppen felálló Művészettörténeti Intézet (ma az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként a

A szentpétervári osztrák–magyar–horvát művészeti kiállítás katalógusának francia nyelvű címlapja (Catalogue de l'Exposition Austro-Hongroise. B. Hongrie. I. Section: Beaux Arts, II. Section: Arts Industriels. St. Petersburg, 1899) | French title-page of the catalogue of the Austrian-Hungarian-Croatian art exhibition in St. Petersburg
Forrás: Digital Collection and Catalogue of the Croatian Academy of Sciences and Arts

A szentpétervári osztrák–magyar–horvát művészeti kiállítás katalógusának orosz nyelvű címlapja (Catalogue de l'Exposition Austro-Hongroise. B. Hongrie. I. Section: Beaux Arts, II. Section: Arts Industriels. St. Petersburg, 1899) | Russian title-page of the catalogue of the Austrian-Hungarian-Croatian art exhibition in St. Petersburg
Forrás: Digital Collection and Catalogue of the Croatian Academy of Sciences and Arts

Bölcsészettudományi Kutatóközpont intézete) köré tömörült kutatók – élükön Dobrovits Aladár² egyiptológus professzorral, az Iparművészeti Múzeum főigazgatójával – a hazai tudományos élet megélénkülése idején újszerű munkára vállalkoztak a túlsúlyban levő képzőművészeti kutatások mellett. Az Előszó írója – minden bizonnyal Pogány Ö. Gábor – nem kis büszkeséggel fogalmazott szavaival élve, „ez a tanulmánygyűjtemény [...] kétszeresen is újszerű. Bizonyítja azt, hogy rendszeressé vált hazánkban az iparművészet kutatása. Ugyanakkor segít pótolni egy olyan mulasztást, amely tudományunk korábbi egyoldalúságának következménye: művészetünk múltjában található orosz, keleti hivatkozású adatok összegyűjtésének hiányát”.³ Ebben a nagy időívben megvont kis kötetben az i. e. 4. századig visszanyúló dél-oroszországi sírleletek között talált egyiptomi amulettektől, a középkortól követett viselettörténeti hatásoktól a 16. századtól kezdődő egyházi és világi ötvösmunkákon át a 18–19. századi különböző anyagú (porcelán, üveg és textil), már a hazai műkereskedelemben is előforduló

műtárgyakig olvashatók vizsgálatok. Ugyanakkor csak a utolsó két tanulmány szerzője jelentkezett 20. századi témával. Weiner Mihályné, az Iparművészeti Múzeum munkatársa *Orosz kapcsolataink a díszítőművészetben a századforduló körül* és Pataky Dénesné, a magyar és európai kerámiakultúra kutatója pedig *Parotesinszky Vladimir, a pécsi Zsolnay-gyár orosz tervezője* címmel írt elemzést.⁴

A Magyar Iparművészet 1900. évi 1–2. számának 35. oldala. Illusztráció Radisics Jenő A magyar iparművészet Oroszországban című cikkéhez
Page 35 of Magyar Iparművészet, Nos 1–2 of the year 1900. Illustration to Jenő Radisics's article 'Hungarian Applied Arts in Russia'

A Magyar Iparművészet 1900. évi 1–2. számának 39. oldala. Illusztráció Radisics Jenő A magyar iparművészet Oroszországban című cikkéhez
Page 39 of Magyar Iparművészet, Nos 1–2 of the year 1900. Illustration to Jenő Radisics's article 'Hungarian Applied Arts in Russia'

Pataky Dénesné a kijevei születésű és feltehetőleg művészi képzésben részesült alkotó teljesítményét úgy összegezi, hogy Parotesinszkynek a háború idején született „tervei nem szolgálják a háborút”, ami e korszakban rendkívüli volt Pécestől Szentpétervárig. *A Mintakönyvek* és mintegy félszáz fennmaradt tervrajza alapján 1916 októberétől 1918 márciusáig, a *Személyzeti könyv* tanúsága szerint 1922. május és 1922 októbere között állt a gyár szolgálatában. Parotesinszky művei „szerény mivoltukban is” azt jelzik, hogy „ha a vér és könnytenger felivódik, számolni kell a társadalmi haladás tényével, a művészeknek is a dolgozó néphez kell fordulni inspirációért”. Valójában az orosz népmesék világából táplálkozó minden meseképét „valami lírai hang lengi át, az elvesztett és visszaálmódott haza,

Nagyoroszország felé sóhajtás”.⁵ A szerző utal rá, hogy Parotesinszky tervei a somorjai hadifogolytábor művészi jellegű faragásaival vethetők össze, amelyekből „egy igen újszerű, jó kvalitású, a nép- és iparművészet határán álló művészet virágzott fel”. A háború közepén a békés mindennapi orosz életet és legendás történeteket megidézõ, magas színvonalú dísz tárgyak nagy sikerrel szerepeltek a stockholmi nemzetközi hadifogoly munka-kiállításon.⁶

Vlagyimir Pavlovics Lapsin *Hudozhesztvennaja zshizny Moszkvi i Petrograda v 1917 godu* [Művészeti élet Moszkvában és Petrográdon 1917-ben] című könyvének borítója (Szojjetzkij hudozshnyik, Moszkva, 1983)
Cover of Vladimir Pavlovich Lapsin's *Khudozhestvennaya zhizn Moskv i Petrograda v 1917* [Art life in Moscow and Petrograd in 1917] (Sovietsky khudozhnik, Moscow, 1983)

Weiner Mihályné szélesebb időből és körből választotta témáját. A századforduló magyar sajtóanyagát vizsgálva a kárpátaljai népi díszítőművészet mellett a korszak művészeti életének két meghatározó szervezője és művészeti írója, Ráth György és Radisics Jenő szerepéről írt bővebben a vezető folyóiratok, a *Magyar Ipar*, majd a *Magyar Iparművészet* publikációi és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat és az Országos Magyar Iparművészeti Társulat tevékenysége kapcsán.⁷ Radisics mindenesetre már a nyolcvanas évek közepén úgy látta, hogy „az orosz nemzet a művészi ipar minden ágában egyenlő tökélyt fog elérni, művészi ipara máris kerekded egészet képez, s bámulatra méltó szorgalommal igyekszik

függetlenségét az idegen bevittel szemben kiküzdeni”.⁸ Ráth pedig az orosz Societé Imperiale d'Encouragement des Arts en Russie részéről 1899-ben felvetődött oroszországi osztrák–magyar kiállításnak szorgalmazója lett az Iparművészeti Társulat keretében, a tárlat megrendezésére az Iparművészeti Múzeum igazgatója kapott megbízást. Ráth kezdeményezésére a magyar anyagot az osztrákoktól függetlenül gyűjtötték és állították össze, és Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is hangsúlyosan „az önálló nemzeti jelleg és különállóság határozott feltüntetésével” bíró kiállításról írt megbízólevelében.⁹ A nagy volumenű, képző- és iparművészeti, valamint népművészeti tárgyakkal álló anyag magyarországi alkotói a legjelentősebb magyar és – hozzájuk önálló csoportként társult – horvát művészek voltak Mednyánszky Lászlótól Rippl-Rónai József, illetve Beck Ö. Fülöptől, Jungfer Gyulától Thék Endrén át a Bachruch- és a Zsolnay-gyárig, illetve Vlaho Bukovactól és Bela Čikoš Sesijától Robert Frangeš-Mihanovičon át Oton Ivekovičig és Ivan Tišovig. A nagyrészt „modern szellemű”, „szecessziós ízlésű” műtárgyak főleg az alkotóktól, illetve a gyártóktól származtak, de kiegészítették az anyagot a budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből is. Részletes felsorolásuk megtalálható a kiállítás francia és orosz nyelvű katalógusában.¹⁰ Az 1899. december 2-án Szentpéterváron, a cár és a cárné, valamint „sok más udvari méltóság” jelenlétében megnyílt kiállítás szakmai és kereskedelmi sikeréről a rendező, Radisics Jenő részletes jelentésben számolt be. Az Iparművészeti Társulat 1899. évi december végi ülésén szintén megvitatták, és a *Magyar Ipar* és a *Magyar Iparművészet* folyóiratok is foglalkoztak vele.¹¹ A következő évre Moszkvába tervezett hasonló tárlat mégis elmaradt – állítólag a túlzott magyar követelések miatt.¹²

Az első világháborúval és az utána Oroszországban bekövetkezett forradalmi eseményekkel kardinálisan megváltozott körülmények miatt a húszas-harmincas évek művészeti eredményeiről már említés sem történt a kötetben. Helyettük a jóval későbbi időkből származó, az 1941. évi BNV (Budapesti Nemzetközi Vásár) szovjet pavilonja kiállításának „felejthetetlen hatásáról”, az ott bemutatott nehéz- és könnyűipari termékek mellett a „szocialista realizmus” szellemét tükröző iparművészeti tárgyak hazai megjelenéséről írt a szerző. Majd ennek a szellemnek a kiteljesedését vizsgálta vázlatosan a háború után, az ötvenes évek első harmadáig, azaz a könyvecske kiadásának idejével bezárólag.¹³

A Pogány Ö. Gábor által szerkesztett munka ily módon bár többet teljesített a címében vállalt feladatnál, mégis csak felemás bevezetés vállalkozásomhoz. Mégpedig nemcsak korhatára, hanem még inkább témaválasztása

és szemléleti lehatároltsága miatt. Azon túl, hogy további magyar szerepvállalásról említés sem történt a kötetben, és – ugyancsak politikai okoknál fogva – a valóban nemzetközi rangú szovjet-orosz avantgárd még a horizontjáról is hiányzik, de az iparművészet is mindvégig díszítőművészetté szűkített felfogás alapján szerepel a válogatásban. Sem a régi, sem az új orosz használati tárgyak formatörténetével nem foglalkoztak a szerzők. Pedig Moszkvában már az 1920-as évek legelején lázas sorokban írtak a *termelési művészet*ről, sőt, megkezdődött intézményi, oktatási szervezeteinek kialakítása, majd – igazán csak helytel-közzel, de – szintén megindult az új szellemű ipari termékek gyártása. Mindezek híre pedig olykor eljutott Budapestre is. A kötet szerzői viszont sem a

Ismeretlen szerző felvétele: Moszkva a Kreml-parttal 1900 körül

Unknown photographer: Moscow with the Kremlin Embankment around 1900

Forrás: Irina Antonowa – Jörn Merkert (Hrsg.): Berlin, Moskau 1900–1950. München, 1995, 14.

regi, sem az új orosz használati tárgyak formatörténetével nem foglalkoztak, sőt, még csak említést sem tettek írásaikban róluk. Elsősorban ezekről a mindennapokban – többnyire tervezők nélkül – szereplő, majd a külföldi sajtóban gyakran szenzációként tárgyalt 20. századi eredményekről szeretnék szólni a továbbiakban.

Az egykori összegzésből kimaradt (vagy csak elhallgatott) húszas évek szovjet-orosz avantgárd eseményei, és a csak többnyire tervekben megőrzött – köztük magyar részvétellel született – használati tárgykultúra, e voltaképpen rövid időszak nemzetközi figyelemmel és elismeréssel követett művész-mérnöki teljesítménye mellett azonban foglalkozni kívánok a harmincas évektől megindult és súllyal a hetvenes-nyolcvanas években fellendült gyáripari terméktervezéssel is. Az egyetemes szakirodalomban sokáig lebecsült, de ma már érdeklődéssel kísért és publikált időszak mindennapi eredményei számunkra – más okkal, de ugyanúgy, sőt még inkább – fontos, következményeivel együtt kutatásra váró feladat. Úgyszintén tanulmányozandó az állami terméktervezés és a tervezőintézetek munkája, majd a tervezők nemzetközi együttműködésének új korszaka egészen a rendszerváltásig, ma is élő tanulságaival. Másképpen fogalmazva azt is mondhatnám, hogy az avantgárdtól egészen a neoavantgárdig terjedő időszak.

ERNYEY Gyula
design történetész

1. Pogány Ö. Gábor (teljes nevén Pogány Ödön Gábor [1916–1998]) művészettörténész, 1953 és 1955 között, majd 1956-tól 1957-ig a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese, 1957-től 1980-ig a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója, valamint számos periodika szerkesztője, a művészeti élet elismert szervezője volt.

2. Dobrovits Aladár (1909–1970) egyiptológus, egyetemi tanár, 1950-től 1961-ig volt az Iparművészeti Múzeum főigazgatója. Az ötvenes évek derekától sokat tett írásaiban és személyesen is az ipari formatervezés, vagy ahogyan akkoriban általánosan nevezték: az *ipari művészet* elterjesztéséért.

3. Pogány Ödön Gábor (szerk.): *A magyar és az orosz iparművészet történeti kapcsolatairól*. Magyar–Szovjet Társaság, Budapest, 1954, 6.

4. A két szerző a korszak ismert szakírója: Weiner Mihályné (Weiner Piroska [1909–1989]) művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum munkatársa, majd 1961-től 1970-ig a múzeum főigazgatója volt. Pataky Dénesné (P. Brestyánszky Ilona [1922–2008]) művészettörténész, könyvtáros. 1953 és 1970 között tanított a Magyar Iparművészeti Főiskola kerámia és ötvös szakján skaktörténetet.

5. I. m. (lásd 3. jegyzet), Pataky Dénesné: 172.

6. I. m. (lásd 3. jegyzet), Pataky Dénesné: 173. A Pozsony megyei Somorján létesített orosz hadifogolytábor „az utolsó nagy polihisztorok egyikének” nevezett Seemayer Vilmos (1879–1940, geológus, néprajzkutató és népzene gyűjtő) szervezte meg a művészi érzékű és faragni tudó orosz katonák számára. A hadifoglyok a közeli Bécs bútorgyáraiban olcsó pénzen

összevásárolt egzotikus bútorfák és más nemes faanyagok hulladékaiból készítették a faragott cigarettatartókat, dobozokat, merítőedényeket (Fettich Nándor: *Magyar stílus az iparművészetben*. II. Budapest, 1944, 17.; idézi továbbá: Perger Gyula: *A fegyverek megszelídültek*. *Honismeret*, 2014/6, 60).

7. I. m. (lásd 3. jegyzet), Weiner Mihályné: 148–151.

8. Ráth György (1828–1905) jogász, jogi és művészeti író, műgyűjtő és donátor, az Iparművészeti Múzeum megszervezője és igazgatója volt 1881-től 1897-ig. Utódja Radisics (Radisich) Jenő (1856–1917) művészeti író, 1882-től volt az Iparművészeti Múzeum munkatársa, 1897-től haláláig pedig igazgatója. Idézi Weiner Mihályné: i. m. (lásd 3. jegyzet), 149.

9. Idézi Weiner Mihályné: i. m. (lásd 3. jegyzet), 152.

10. *Catalogue de l'Exposition Austro-Hongroise. B. Hongrie. I. Section: Beaux Arts, II. Section: Arts Industriels*. St. Petersburg, 1899. Iparművészeti Múzeum Könyvtára, ltsz.: 8441. A katalógussal és az Iparművészeti Múzeum képeivel kapcsolatos információkért Prékopa Ágnesnek tartozom köszönettel.

11. *Magyar Ipar* (1899, 44. sz., 1053.; 50. sz., 1229.), *Magyar Iparművészet* (1900/1–2. sz., 32–40.), Radisics jelentése az Iparművészeti Múzeum Adattárában található (440/1899).

12. I. m. (lásd 3. jegyzet), Weiner Mihályné: 158.

13. A Szovjetuniónak az 1941. évi Budapesti Nemzetközi Vásáron történt bemutatkozásával a későbbiekben még bővebben foglalkozunk.

A cikk képanyagát a szerző bocsátotta rendelkezésünkre.